

Menetetty sukupolvi?

Nuorisotyöttömyyden kauaskantoiset vaikutukset

Työttömyyden heilahtelut heijastuvat erityisen voimakkaasti työmarkkinoille siirtyvien nuorten työmahdollisuuksiin. Artikkelissa haetaan vastausta kysymykseen, aiheuttaako valmistumisen ajoittuminen laskusuhdanteeseen pysyviä arpia nuorten myöhemmälle työmarkkinauralle.

Kari Hämäläinen
Johtava ekonomisti
VATT
kari.hamalainen@vatt.fi

Ulla Hämäläinen
Erikoistutkija
Kelan tutkimusosasto
ulla.hamalainen@kela.fi

Koulutuksesta työmarkkinoille siirtyminen on osin onnenkauppaa. Valtaosa nuorista ei pysty säätelemään valmistumisensa ajankohtaa. Korkeasuhdanteen sattuessa kohdalle koulutuksesta valmistuneiden työllistymisen todennäköisyys on merkittävästi parempi kuin niiden nuorten kohdalla, joiden valmistuminen ajoittuu laskusuhdanteeseen. Kiinnostava kysymys onkin, missä määrin valmistumisen epäonninen ajoitus heijastuu myöhempään työmarkkinauraan.

Etsittäessä vastausta tähän kysymykseen on luontevaa luoda silmäys lähi-

menneisyyteen. Vuosikymmen sitten pelättiin ennätysmäisen laman tekevän nuorista eräänlaisen menetetyn sukupolven. Ajateltiin, että pitkittynyt ja erityisen syvä laskusuhdanne vaurioittaisi nuorten tulevaa työuraa pysyvästi. Lamaa seuranneen kiihkeän nousukauden jälkeen on syytä palata esitettyihin huolenaiheisiin ja katsoa, oliko nuorten kokemalla työttömyydellä kauaskantoisia seuraamuksia. Tätä kautta on samalla mahdollista hahmotella, missä määrin laskusuhdanteeseen ajoittuva valmistuminen heijastuu tulevaisuudessa työmarkki-

Ulla ja Kari Hämäläinen ovat aikaisemmin työskennelleet Palkansaajien tutkimuslaitoksessa. He ovat tutkineet pitkään työttömyyden dynamiikkaa yhdessä ja erikseen.

noille siirtyvien nuorten työmarkkina-uraan.

Nuorisotyöttömyyden kauaskantoi- siin vaikutuksiin liittyy myös seuraava kysymys. Vastavalmistuneiden työttömyyden todennäköisyydet vaihtelevat todella suuresti eri koulutusasteittain: mitä korkeamman tutkinnon nuori on suorittanut, sitä epätodennäköisempiä ovat työttömyyden kokemukset. Mutta suojaako korkeampi koulutus samalla tavalla myös jo koetun työttömyyden mahdollisilta haittavaikutuk- silta?

Työttömyyden kauaskantoisia vaikutuksia on vaikea mitata

Työttömyyden mahdollisia kauaskan- toisia vaikutuksia eli ns. työttömyyden tilariippuvuutta¹ on perusteltu teoret-

tisesti monin tavoin. Työt- tömyysjaksot estävät henki- löä hankkimasta osaamista työkokemuksen kautta, ja pitkittyessään työttömyys- jaksot voi jopa rapauttaa jo hankittuja taitoja. Työnan- tajat saattavat pitää aiempaa työttömyyttä merkinä henkilön alentuneesta tuot- tavuudesta, mikä heikentää hänen työnsaantimahdolli- suuksiaan. Toisaalta henki- lön oma käyttäytyminen saattaa myös muuttua työt- tömyyden myötä hänen preferenssiensä ja häneen kohdistuvien rajoitteiden muuttuessa. On myös esi- tetty, että työttömyyskoke- musten uusiutuessa työttö- myyden ”henkinen kustan- nus” laskee.

Työttömyyden haittavai- kutusten empiirinen osoit- taminen on huomattavasti vaikeampaa kuin edellä esi- tettyjen teoreettisten perus- telujen löytäminen. Tilasto- aineistoissa kyllä havaitaan työttömyyden kasautuvan joillekin henkilöille, mutta

tämä ei vielä sinällään kerro koetun työttömyyden varsinaisista haittavaiku- tuksista. Työttömyy- den riskiin vaikuttavat nimittäin monet muut- kin tekijät, jotka vaih- televat yksilöiden välil- lä suuresti.

Yksinkertaisilla poik- kileikkausmalleilla kye- tään huomioimaan erilaiset tutkimus- aineistoissa havaittavat tekijät (ikä, kou- lutus, alue jne.), jotka selittävät työt- tömyyden todennäköisyyttä. Tällöin kuitenkin unohdetaan, että henkilön

¹ *Tilariippuvuus on hieman vaikeasti avautuva käsite kuvaamaan työttömyyden kauaskantoisia vaikutuksia. Termi on suora käänös englannin kielen sanoista state dependence, joka kuvaa nykyisen (työmarkkina)tilan riippuvuutta aiem- masta (työmarkkina)tilasta.*

Koettu työttömyys saattaa monestakin syystä lisätä sen uusiutumiseriskää.

työttömyysjaksoja – sekä menneitä että nyt tarkasteltavaa – saattavat selittää myös tutkijalle havaitsemattomat tekijät kuten esimerkiksi henkilön motivoi- tuneisuus, uraorientoituneisuus tai täs- mällisyys. Mikäli tämänkaltaiset tekijät säilyvät vuodesta toiseen, aiempi työt- tömyyskokemus toimii tavallaan kor- vikkeena havaitsemattomille ajassa muuttumattomille tekijöille. Tällöin ha- vaitsemattomien tekijöiden vaikutus se- koittuu varsinaisen mielenkiinnon koh- teena olevaan ilmiöön eli työttömyyden uusiutumiseen, minkä seurauksena poikkileikkausmallien tuottamat arviot tilariippuvuudesta muodostuvat liian suuriksi.

Työttömyyttä selittävien havaitsemat- tomien yksilötekijöiden erottamiseksi varsinaisesta tilariippuvuudesta tarvi- taan paneeli- eli seuranta-aineisto, jossa samoja henkilöitä seurataan useita vuo- sia. Työssäkäyntitilaston pohjalle eri- laisista rekistereistä koottu ns. vaikut- tavuusaineisto soveltuu hyvin tähän tar- koitukseen. Tutkimusta varten poi- mimme vaikuttavuusaineistosta kaksi otosta, joista ensimmäinen ajoittuu korkeasuhdannevuoteen 1988, jolloin työttömyysaste oli erittäin alhainen (4,5%) ja laskusuunnassa. Jälkimmäi- nen otos puolestaan on syvimmän la- man ajalta eli vuonna 1992 valmistu- neista, joiden valmistumisen aikaan

työttömyysaste oli kor- kea (13,1 %) ja no- peassa nousussa. Näi- den kohorttien nuoret siirtyivät siis koulutuk- sesta äärimmäisen eri- laisille työmarkkinoille: ensimmäisen otoksen

kohdalla nuoresta työvoimasta oli kova kilpailu, kun taas jälkimmäisen kohor- tin valmistujilla oli käytännöllisesti kat- soen seinä pystyssä työmarkkinoilla.

Tutkimusaineistoon pöimittiin kaik- ki otosvuonna peruskoulusta, lukios- ta, toisen asteen ammatillisesta koulu- tuksesta tai yliopistosta alle 30-vuoti- aina valmistuneet. Näistä varsinaiseen tarkasteluun valitsimme ne henkilöt, jotka eivät olleet vuoteen 1998 men- nessä suorittaneet uutta tutkintoa. Tätä

kautta pystymme keskittymään tutkimuksillaan aidosti työmarkkinoille suuntautuneiden nuorten työmarkkina-uraan.

Peruskoulusta työmarkkinoille siirtyneiden työmarkkinauran tarkastelu on harvinaista, sillä kyseessä ei ole varsinaisen työmarkkinoille valmistava tutkinto. Ryhmän mukaan ottaminen on kuitenkin perusteltua, sillä yhä vieläkin useampi kuin joka kymmenes nuori jää työmarkkinoille nimenomaan peruskoulun varassa. Lisäksi erilaisissa aktivointitoimenpiteissä ilman ammatillista koulutusta vailla olevat nuoret ovat keskeinen kohderyhmä.

Nuorten kohdalla työttömyyden käsite ei ole aivan yksiselitteinen, sillä heillä piilotyöttömyys on yleistä. Työmarkkinatilanteen heikentyessä nuoret siirtyvät aikuisväestöä useammin työvoiman ulkopuolelle joko opiskelmaan, perhe-etuudelle tai jopa kokonaan toimeettomiksi. Suurelta osin työvoiman ulkopuolella oleminen jää kuitenkin väliaikaiseksi, ja nuoret palaavat työmarkkinoille suhdannetilanteen parannuttua. Lisäksi nuoret ovat yksi aktiivisen työvoimapolitiikan tärkeimmistä kohderyhmistä. Tilastoissa näkyvä, rekistereihin perustuva avoin työttömyys kertoo täten vain osatotuuden nuorten työmarkkinaongelmista.

Tässä työssä olemme ratkaisseet ongelman tarkastelemalla työttömyyskäsitettä, joka huomioi osaltaan nuorten työttömyyskäsitteen häilyvyyden. Työtömiksi on luettu työttömät työnhakijat, työvoimapolitiittisiin toimenpiteisiin osallistujat, vanhempien luona asuvat ei-aktiiviset nuoret sekä ne, joiden työmarkkinatila jäi tuntemattomaksi. Käytetyn työttömyyskäsitteen mukaan työttömistä nuorista yli 90 prosenttia on joko rekisteröitynyt työttömiksi tai osallistuu työvoimapolitiittisiin toimenpiteisiin. Loput työttömiksi luokitellut nuoret asuivat vanhempiensa luona osallistumatta työmarkkinoille, tai heidän työmarkkinatilaansa ei kyetty luotettavasti määrittämään. Koska valtaosa työttömiksi luetuista nuorista on laajan työttömyyskäsitteen mukaisesti

työttöminä, taloudellisesti ei-aktiivisten nuorten mukaan laskeminen ei juuri muuta seuraavassa esitettäviä tuloksia.

Valmistuneiden työttömyydessä suuret suhdanne-erot...

Nuorten työmarkkinoille siirtymisen suhdanneherkkyys ilmenee hyvin kuviosta 1, joka esittää eri koulutusasteilta valmistuneiden työttömien osuudet kahtena eri ajanjaksona työmarkkinoille siirtyneistä 16–29-vuotiaista nuorista. Ensimmäinen kohortti saapui työmarkkinoille kiihtyvän talouskasvun ja alhaisen työttömyyden olosuhteissa vuonna 1988. Vaikka työttömyysaste oli tällöin hyvin alhainen, työttömien osuus kaikista vastavalmistuneista nousi koulutusasteesta riippuen 3–35 prosenttiin.

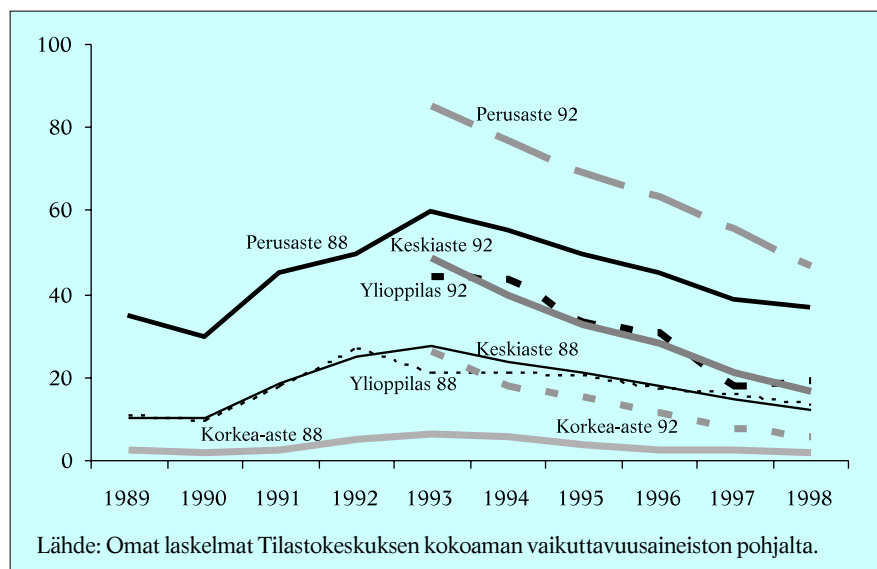
Toinen kohortti siirtyi työmarkkinoille puolestaan neljä vuotta myöhemmin syvenevän massatyöttömyyden vallitessa. Heidän keskuudessaan työttömyys oli selvästi yleisempää kuin neljä vuotta aiemmin valmistuneiden kohortissa – siitäkään huolimatta, että voimakas taantuma kasvatti työttömien osuutta myös aiemmin valmistuneiden keskuudessa.

...ja suuret koulutusasteiden väliset erot

Vuosina 1988 tai 1992 työmarkkinoille siirtyneistä nuorista yli kymmenesosalla oli takanaan pelkkä peruskoulutus. Kuviosta 1 ilmenee selvästi alhaiseen koulutukseen yhdistyvä korkea työttömyysriski. Ennätysalhaisen työttömyyden tilanteessa valmistumisen jälkeisenä vuonna 1989 perusasteen tutkinnolla työmarkkinoille pysyvämmiin tulleista nuorista joka kolmas oli työtömänä. Massatyöttömyyden aikana vuonna 1993 lähestulkoon jokainen peruskoulusta työmarkkinoille siirtynyt nuori oli työtön. Ero korkea-asteelta työmarkkinoille pysyvämmiin tulleisiin nuoriin oli pienimmilläänkin 25 prosenttiyksikköä ja suurimmillaan yli 50 prosenttiyksikköä. Keskiasteen ja ylioppilastutkinnon suorittaneiden työttömyysasteet sijoittuivat näiden kahden ääripään väliin.

Hieman yllättäen keskiasteen ja ylioppilastutkinnon varassa työmarkkinoille saapuneiden työttömyysosuudet olivat hyvin samanlaiset. Havainto heijastanee ylioppilastutkinnon varassa työmarkkinoille jättäytyneiden valikoitumista. He ovat pystyneet ainakin josakin määrin vakiinnuttamaan työ-

Kuvio 1. Työttömien osuus työmarkkinoille siirtyneistä koulutusasteittain.

Ulla ja Kari Hämmäläinen korostavat, että vaikka 1990-luvun laman aikana valmistuneista nuorista ei muodostunut työmarkkinoiden menetettyä sukupolvea, nuorisotyöttömyyden haittavaikutukset osoittautuvat suuriksi. Erityisen heikossa asemassa ovat pelkän peruskoulun varassa työmarkkinoille saapuvat nuoret.

Entä työttömyyden vaikutusten kauaskantoisuus?

markkina-asemansa ilman jatkotutkintoa. Työmarkkina-aseman parantaminen vaatisi heidän kohdallaan korkea-asteen tutkintoa, mikä saattaa olla jo monen tavoittamattomissa usean vuoden työmarkkinauran jälkeen.

Työttömyyden tason lisäksi on erityisen mielenkiintoista tarkastella työttömyyssosuuksien kehitystä ajassa eri kohorteilla. Taantumana vuonna 1992 valmistuneista nuorista oli työttöminä seuraavana vuonna huomattavasti suurempi osa kuin neljä vuotta aiemmin työmarkkinoille siirtyneistä saman koulutustason omaavista nuorista. Seuraavan viiden vuoden aikana erot eri aikoina valmistuneiden työttömyyssosuuksissa supistuivat voimakkaasti kaikilla koulutusteilla. Ensisilmäyksellä vaikuttaakin siltä, että puheet kadotetusta sukupolvesta ovat suurelta osin liioiteltuja. Valtavat erot eri suhdannetilanteissa valmistuneiden nuorten työttömyyssosuuksissa olivat lähestulkoon sulaneet viiden vuoden kuluessa.

Asiaa on tutkittu hieman tarkemmin kuviossa 2, jonka vasen osio raportoi vuonna 1988 työmarkkinoille siirtyneiden nuorten työttömyyden tilariippuvuuden kolmella eri tavalla lasketuna. Jokaisella koulutusteilla vasemman puoleinen, valkea palkki kuvaa aineistosta laskettua keskimääräistä tilariippuvuutta. Nämä luvut vertaavat työttömien osuuksia edellisenä vuonna työttöminä olleiden ja muiden (ei-työttömien) välillä. Aineiston perusteella työttömyys on keskimäärin 60 prosenttiyksikköä korkeampi niillä, jotka ovat olleet edellisenä vuonna työttöminä. Korkea-asteella vastaava luku on hieman alhaisempi jääden hieman yli 40 prosenttiin. Edellä on kuitenkin keskusteltu siitä, miten työttömyyden kasautuminen tietyille henkilöille saattaa johtua yhtä hyvin epäedullisista yksilötekijöistä kuin aieman työttömyyden aiheuttamista haittavaikutuksista.

Yksinkertaisin tapa mitata tilariippuvuutta on mallintaa työttömyyttä (tai

mitä tahansa muuta kaksiluokkaista muuttujaa) selittävien muuttujien ja selitettävän muuttujan viivästettyjen arvojen avulla. Tämän yksinkertaisen mallin tuottamat tulokset on esitetty keskimmaisessa palkissa. Mikäli tilariippuvuus erotellaan pelkästään havaittavista yksilöeroista (ikä, sukupuoli, alue, koulutusala- ja aste jne.), edellisen vuoden työttömyyden tämän vuoden työttömyyttä kasvattavaksi vaikutukseksi saadaan korkea-astetta lukuun ottamatta hieman yli 40 prosenttiyksikköä vuonna 1988 valmistuneiden kohortissa. Tämän arvion perusteella valtaosa aineistossa havaittavasta 60 prosenttiyksikön työttömyyserosta (valkoinen pylväs) aiheutuisi pelkästään aiemmasta työttömyyskokemuksesta. Näin ollen vain vajaa kolmannes selittyisi havaittavilla yksilöeroilla.

Yksinkertaisen mallin tulokset kuitenkin yliarvioivat työttömyyden haittavaikutuksia kahdesta syystä. Ensimmäinen syy perustuu edellä jo mainittuihin havaitsemattomiin tekijöihin. Toinen syy liittyy puolestaan ensimmäisiin työttömyyshavaintoihin. Mikäli yksilöiden ensimmäinen siirtymä koulutuksesta työmarkkinoille tapahtuisi sa-

tunnaisesti, vaikkapa arpomalla, min-käänlaista ongelmaa ei esiintyisi. Osa opiskelijoista on kuitenkin työskennellyt jo opiskeluaikana, mikä parantaa koulutuksen jälkeisiä työllistymisen edellytyksiä. Työllistyvät ja työttömät eivät täten välttämättä ole satunnaisesti ensimmäisessä työmarkkinatilassaan.

Työttömyyden tilariippuvuutta, jossa on huomioitu yksilöiden väliset sekä havaitut että ajassa muuttumattomat havaitsemattomat erot ja ensimmäisten siirtymien riippuvuus valmistumista edeltäneestä toiminnasta, kutsutaan tässä todelliseksi tilariippuvuudeksi. Kuvion 2 oikeanpuoleisimmat palkit ottavat huomioon kaikki nämä tekijät. Vertaamalla näin saatuja tuloksia keskimmäisiin palkkeihin havaitaan, kuinka pelkistetty ja pelkkiä havaittuja tekijöitä vakioiva menetelmä yliarvioi aiemman työttömyyden haittavaikutukset kaksinkertaisiksi suhteessa todelliseen tilariippuvuuteen.

Lopullisessa arvioissamme pystymme selittämään kaksi kolmasosaa aineistossa havaitusta tilariippuvuudesta (valkoinen pylväs) muilla tekijöillä kuin työttömyyden pysyvyydellä. Aiemman työttömyyden tulevaa työttömyyttä kasvatavaksi vaikutukseksi jää täten 10–22

prosenttiyksikköä vuodesta ja koulutusasteesta riippuen. Toisin sanoen työttömällä nuorella on tämän verran suurempi todennäköisyys olla työttömänä seuraavana vuonna kuin samalta koulutusasteelta valmistuneella ja henkilökohtaisilta ominaisuuksiltaan vastaavalla nuorella, joka ei kuitenkaan ole työttömänä. Vaikka tilariippuvuus pienentyykin, jää se kaikilla mittareilla mitattuna vieläkin erittäin suureksi ja osoittaa selvästi, miten koettu työttömyys vahingoittaa nuorten tulevaa työmarkkinauraa.

Vuosien myötä erot ennen lamaa ja sen aikana valmistuneiden työttömyydessä kutistuivat voimakkaasti.

Mitä havainnot kertovat?

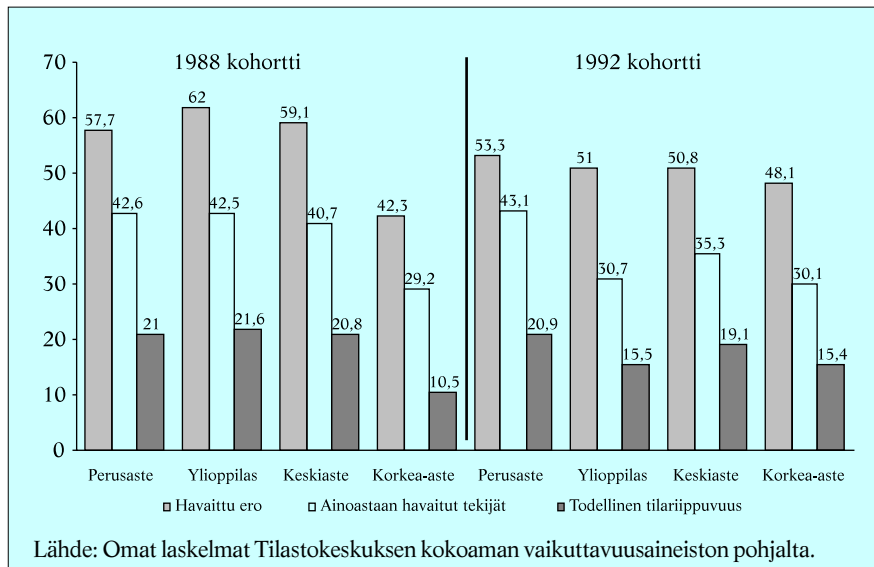
Aiemmin havaitsimme lähes joka toisen lama-aikana valmistuneen nuoren olleen valmistumista seuraavana vuonna työttömänä. Johtaako epäedulliseen suhdannelanteeseen ajoittunut valmistuminen siis työttömyyskierteeseen? Vastaus tähän kysymykseen riippuu tarkasteluajanjakson pituudesta. Ensimmäinen vastaus on kyllä, sillä valmistu-

minen korkean työttömyyden työmarkkinoille heijastuu työttömyyden tilariippuvuuden kautta työmarkkinauran alkuvaiheeseen. Toinen vastaus on puolestaan kielteinen, eli hieman pidemmällä aikavälillä laskusuhdanteen aikana valmistuneiden työttömyys laskee aiemmin valmistuneiden tasolle. Tämä johtuu siitä, että työttömyyden todellinen haittavaikutus on varsin samankaltainen riippumatta valmistusajankohdan suhdannelanteesta, eivätkä eri kohorttien työttömyysriskit eroa toisistaan mainittavasti pidemmällä aikavälillä. 90-luvun myllerryksissä valmistunut sukupolvi ei kärsinyt työttömyyden kauaskantoisista haittavaikutuksista sen enempää kuin edeltävän korkeasuhdanteen aikana valmistunut sukupolvi.

Edellä on keskitytty edellisen vuoden työttömyyden aiheuttamiin haittavaikutuksiin. Laskelmat kuitenkin pohjautuvat tilastollisiin malleihin, joissa selittävinä tekijöinä on ollut myös aiempia työttömyyskokemuksia. Nämä vahvistavat entisestään johtopäätöstä työttömyyden tilariippuvuudesta. Esimerkiksi kaksi vuotta sitten koettu työttömyys kasvattaa tämän hetken työttömyyden riskiä 3–10 prosenttiyksiköllä koulutustasosta riippuen – siitäkin huolimatta, että nuori olisi onnistunut työllistymään edellisenä vuonna. Tämä muodostaa jo erittäin tiukan testin työttömyyden tilariippuvuudelle.

Havaitun tilariippuvuuden yksi mahdollinen selittäjä on työttömyyden pitkä kesto, jonka seurauksena mittaamme itse asiassa saman työttömyysjakson vaikutusta eri ajankohdissa. Selitys on kuitenkin epätäydellinen kahdesta syystä. Ensinnäkin nuorten työttömyysjaksot ovat tyypillisesti lyhyitä keskimääräisen keston jäädessä selvästi alle vuoteen, joka tässä on mittausten välinen ajanjakso. Toiseksi olemme tarkastelleet työttömyyden tilariippuvuutta myös kahden ja jopa kolmen vuoden välein. Ainoa mainittavampi muutos on tilariip-

Kuvio 2. Työttömyyden tilariippuvuus.

puvuuden pienentyminen korkea-asteen koulutuksen saaneilla. Muutoin tulokset pysyvät lähes muuttumattomina. Jossakin vaiheessa työmarkkinauraa tilapäisesti esiintyvät opiskelu- tai koti-hoidontukijaksot eivät myöskään vaikuta työttömyyden tilariippuvuutta koskeviin johtopäätöksiin.

Lopullinen johtopäätös useista eri malli- ja otoskokeiluista on, että nuorten kokemana työttömyys itsessään kasvattaa työttömyyden riskiä myöhemmällä työmarkkinauralla. Kyseessä ei kuitenkaan ole yksikertaisten mallien tuottama kauhuskenaario, jossa valtaosa havaituista työttömyysriskin eroista työttömien ja muiden välillä johtuisi pelkästä aiemmasta työttömyyskokemuksesta. Pystymme selittämään reilut kaksi kolmasosaa työttömien ja ei-työttömien välisistä tulevista työttömyyseroista yksilöihin liittyvillä havaituilla ja havaitsemattomilla eroilla sekä ensimmäisen työmarkkinasiirtymän eisatunnaisuudella. Tästäkin huolimatta työttömyyden haittavaikutus jää suureksi, eikä siltä suojaa kunnolla edes korkea-asteen koulutus. Erityisen heikossa asemassa ovat pelkän peruskoulun varassa työmarkkinoille saapuneet nuoret. Heidän alkuperäinen riskinsä joutua työttömäksi on suuri, ja työttömyysriskin toteuduttua koettu työttömyys lisää työttömyyttä entisestään.

Valmistumishetken suhdannetilanteella ei kuitenkaan onneksi vaikuttaisi olevan pysyviä vaikutuksia. Toki vastavalmistuneet kärsivät työmarkkinoiden tukkoisuudesta laskusuhdanteen aikana, mikä heijastuu heidän korkeina työttömyyslukuinaan. Työttömyyskokemus ei kuitenkaan osoittautunut sen haavoittavammaksi kuin korkea-suhdanteessa valmistuneilla nuorilla. Tämän seurauksena työttömyyserot eri aikaan valmistuneiden välillä säilyvät muutaman vuoden aikajänteellä, mutta ne kuitenkin pienenevät ja ajan myötä häviävät. Lama-aikana työmarkkinoille siirtyneistä nuorista ei muodostunut kadotettua sukupolvea – tai ainakaan yhtään sen kadotetumpaa kuin lamaa edeltävänä aikana valmistuneista.